

ენობრივი პოლიტიკა

მულტიეთნიკური საზოგადოების ერთ ერთად ჩამოყალიბებაში მნიშვნელოვანი როლი აკისრია ენას. საქართველოში მცხოვრები სხვადასხვა ეთნიკური ჯგუფების წარმატებული ინტეგრაციისათვის ეროვნულ სახელმწიფოში აუცილებელია იმგვარი ენობრივი პოლიტიკის გატარება, რომელიც ხელს შეუწყობს ეროვნული იდენტობის გაძლიერებას და ყველა ეთნიკური ჯგუფის წარმომადგენელთა ერთგულ მოქალაქეებად გადაქცევას.

სანამ უშუალოდ საკითხზე გადავიდოდე, მინდა ხაზი გავუსვა იმ გარემოებას, რომ ერთსა და იმავე ადამიანს შეიძლება ჰქონდეს სხვადასხვა ეროვნული და ეთნიკური იდენტობა. (ტერმინში *ერი* ვგულისხმობ მის თანამედროვე გაგებას). ეთნიკურ იდენტობა, სხვა ფაქტორებთან ერთად, ემყარება ეთნიკურ ენას, ხოლო ეროვნული იდენტობა, ასევე სხვა ფაქტორებთან ერთად, ემყარება სახელმწიფო ეროვნულ ენას, ანუ საქართველოში მცხოვრებ სომეხს, მაგალითად, ექნება ეთნიკური იდენტობა სომხური, ხოლო ეროვნული იდენტობა – ქართული. აქედან გამომდინარეობს, რომ დასაშვებია ორმაგი ენობრივი იდენტობის ქონა. ადამიანს შეიძლება მეტი ენობრივი იდენტობაც ჰქონდეს, ვთქვათ სხვადასხვა ეროვნების მშობლების შვილს, რომლისთვისაც დედ-მამის ენა ორივე მშობლიურია. იგი არა მარტო ორმაგ ენობრივ იდენტობას ფლობს, არამედ ორმაგ ეთნიკურ, და შესაძლოა, ორმაგ ეროვნულ იდენტობასაც. ასეთ შემთხვევებში სახელმწიფოსგან არ უნდა მოხდეს ზეწოლა ერთერთის ასარჩევად. ეს ინდივიდის პრეროგატივაა.

ჩვენი მიზანი არაქართველთა ეთნიკური იდენტობის აღმოფხვრა კი არ უნდა იყოს, არამედ მათთვის ქართული ეროვნული იდენტობის შექმნა. და რადგანაც ეროვნულ იდენტობას ენაც განსაზღვრავს, ქართული ენობრივი იდენტობის ჩამოყალიბებისათვის უდიდესი მნიშვნელობა ენიჭება ქართული ენის ფუნქციონირების ოპტიმიზაციას, ე.ი. მისი მოხმარების სფეროთა გაზრდას, მის ყოველმხრივ განვითარებას, სალიტერატურო ენის ნორმალიზაციას, მასზე დაფუძნებულ განათლების სისტემას, მასობრივი ინფორმაციის საშუალებებს და სხვ. ეს არის ენობრივი მშენებლობა – ენობრივი პოლიტიკის ერთი მხარე. ენობრივი პოლიტიკის მეორე მხარე გახლავთ უმცირესობათა ენებზე ზრუნვა, მათი ენობრივი უფლებების დაცვა. ერთად ეს ორი მხარე, ანუ ენობრივი პოლიტიკა წარმოადგენს თეორიულ პრინციპთა და პრაქტიკულ ღონისძიებათა ერთობლიობას, რომელიც მიმართულია სახელმწიფოში ენობრივ პრობლემათა გადასაჭრელად. ენობრივი პოლიტიკის შემადგენელი ნაწილია კანონი ენის შესახებ, რომელიც განსაზღვრავს, თუ რომელი ენა უნდა იხმარებოდეს ამა თუ იმ სოციალურ სიტუაციაში.

ენობრივი პოლიტიკის რამდენიმე ტიპი არსებობს და მათგან სწორის შერჩევა პრიორიტეტული უნდა გახდეს ჩვენი ხელისუფლებისათვის სახელმწიფოებრიობის მშენებლობის პროცესში. საერთაშორისო გამოცდილების გათვალისწინებით შემუშავებულ რეკომენდაციებს სწორი ენობრივი პოლიტიკის შერჩევის, შემუშავებისა და გატარებისათვის ქვემოთ შემოგთავაზებთ. მანამდე კი მოკლედ შევეხები სწორი ენობრივი პოლიტიკის გადამწყვეტ მნიშვნელობას, დემოკრატიულ პრინციპებს ენობრივ პოლიტიკაში და საქართველოს ენობრივ სურათს.

საბჭოთა კავშირში ენა, რეპრესიებთან ერთად სოციალური მობილიზაციის და საბჭოთა ხალხის კონსტრუირების მძლავრი იარაღი იყო. საბჭოთა კავშირი ერთიანი იდენტობის

მშენებლობის იდეოლოგიურ სტრატეგიასთან, ეროვნული გრძნობების გამოვლინების ჩახშობასთან ერთად, ახორციელებდა ეთნოეროვნულ უმცირესობათა, როგორც პოტენციურ ტერიტორიულ მოკავშირეთა მხარდაჭერის პოლიტიკასაც. საბჭოთა სივრცის პოსტსაბჭოთად გადაქცევამ გამოიწვია სოციალურ-ფსიქოლოგიური თვითიდენტიფიკაციის ნგრევა და გაააქტიურა იდენტობის დაფარული განზომილებანი. საბჭოთა იდენტობა დაიწვეებას მიეცა. სოციალურ-პოლიტიკურ ურთიერთობებში მნიშვნელოვანი როლი მიენიჭა ეთნიკურობის რესურსს. ორგანიზაციულად გაფორმდნენ და გავლენა მოიპოვეს საკუთარი პოლიტიკური უფლებებისათვის მებრძოლმა ეროვნულმა მოძრაობებმა. ამ მოძრაობებში ერთერთ განმსაზღვრელ ფაქტორად ენა მოგვევლინა, რადგანაც ენა უდიდეს ფსიქოლოგიურ როლს თამაშობს ჯგუფების და ინდივიდების ღირსებასა და სიამაყის გრძნობაში. ეს განსაკუთრებით ეხება პატარა ერებს. აბორიგენული ენების სტატუსი დაჩაგრული ერების მიერ აღიქმება როგორც ჯგუფური ღირსების სიმბოლო.

ენა ეთნოპოლიტიკის ერთერთი ცენტრალური საკითხია, ვინაიდან მრავალენოვან ქვეყნებში მწვავედ დგას პოტენციური პრობლემის საფრთხე მოცემული ეთნიკური ჯგუფის მიმართ ლოიალობასა და უფრო ფართო ეროვნულ ლოიალობას შორის. თუ ეთნიკურმა ჯგუფებმა ვერ მიიღეს კულტურული და ენობრივი თვითმყოფადობის შენარჩუნების უფლება, მოხდება ეთნიკურობისა და ენის პოლიტიზება. ამის უკიდურესი გამოხატულება გახლავთ სეპარატიზმი ან ალტერნატიული პოლიტიკური ლოიალობის ძებნა სხვა სახელმწიფოში. და, პირიქით, თუ ეთნიკურ უმცირესობას ექმნება პირობები თავისი ეთნობრივ-კულტურული თვითმყოფადობის შენარჩუნება-განვითარებისთვის, ეთნოსის პოლიტიკური ანგაჟირების ხარისხი იკლებს.

თანამედროვე მსოფლიოს ქვეყნების უმრავლესობა მულტიეთნიკური და მულტიენოვანია. რომელია ყველაზე უკეთესი და დემოკრატიული ენობრივი პოლიტიკა: ის, რომელიც ხელს უწყობს ასიმილაციას თუ ის, რომელიც ხელს უწყობს ენობრივ პლურალიზმს. რა პოლიტიკური შედეგები მოჰყვება თითოეულ მათგანს? ამ კითხვებზე პასუხის პოვნა, პირველ რიგში, შეიძლება საერთაშორისო გამოცდილებაში, მეორე რიგში კი, ყოველი კონკრეტული შემთხვევის კონტექსტის გაანალიზებით. როგორც წესი, ეთნიკურ ჰარმონიას ხელი ეწყობა იმ ქვეყანაში, რომელიც აღიარებს ენობრივ პლურალიზმს, უმცირესობათა ენობრივ უფლებებს, მაგრამ იმავდროულად აყალიბებს ერთიან, სამოქალაქო და კულტურულ იდენტობას. კონკრეტულ დონისძიებათა ნუსხა უნდა გამომდინარეობდეს თითოეული ქვეყნის სპეციფიკიდან. მიუხედავად ამისა, ყოველ მათგანში ერთერთი ფუნდამენტურია სოციალური ინტეგრაცია, დაფუძნებული სწორ საგანმანათლებლო პოლიტიკაზე. ადამიანმა თავისი იდენტობის შესანარჩუნებლად აუცილებლად უნდა მიიღოს განათლება მშობლიურ ენაზე, ხოლო წარმატებული ინტეგრაციისათვის კი სრულფასოვნად უნდა აითვისოს სახელმწიფო ენა. პლურალისტური ენობრივი პოლიტიკის პრივილეგია ის არის, რომ უმცირესობისათვის საზოგადოების კულტურაში ადგილის მინიჭებით, ის წარმოადგენს პრაქტიკული და აგრეთვე სიმბოლური ჩართულობის პოლიტიკას. მოქალაქეებს სჭირდებათ თანამონაწილეობის გრძნობა. სწორედ ეს გრძნობა აერთიანებს მათ ერთად.

დღეს საქართველოში აქტუალურად დგას ეროვნებათშორისი ურთიერთობების საკითხი, ვინაიდან ეს ურთიერთობები ეროვნული სახელმწიფოს განვითარების კონტექსტში წარმოიშვება. ქართულენოვან და არაქართულენოვან მოსახლეობას შორის სერიოზულ პრობლემად დგება ე.წ. ენობრივი ბარიერი, რაც ერთერთი ძირითადი მიზეზია ეროვნულ უმცირესობათა საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ ცხოვრებაში მონაწილეობის დაბალი

ხარისხისა. სახელმწიფო ცხოვრებაში სრულფასოვანი მონაწილეობის მისაღებად (რაც ადამიანის ერთერთი ძირითადი უფლებაა) აუცილებელია ინფორმაციის ხელმისაწვდომობა. ამას უზრუნველყოფს სწორი ენობრივი პოლიტიკა. ენობრივი პოლიტიკის თეორიის ისტორია მოწმობს იმას, რომ საზოგადოების ენის ფუნქციონირებაზე წარმატებულ გავლენა შესაძლებელი გამხდარა ენის განვითარების ტენდენციების და სოციალური ფაქტორების გათვალისწინებით. ამიტომ ძალზე მნიშვნელოვანია გასატარებელი ენობრივი პოლიტიკის სწორი ტიპის არჩევა და მისი ეტაპების სწორად განსაზღვრა.

2000 წელს სტრასბურგში ჩატარებული კონფერენციისათვის ენობრივი პოლიტიკის შესახებ მომზადდა დოკუმენტი სახელწოდებით “მულტილინგუური და მულტიკულტურული ევროპის ლინგვისტური პოლიტიკა”, რომელშიც აღნიშნულია, რომ რაციონალური ენობრივი პოლიტიკა შეიძლება ემყარებოდეს მხოლოდ რეგიონის ენობრივი სიტუაციის შესახებ სისტემურ ცოდნას. ამასთან, პოლიტიკის შემუშავებისას გათვალისწინებული უნდა იყოს ევროპული მშენებლობისათვის მნიშვნელოვანი რამდენიმე პრინციპი:

- ენათა და კულტურათა მრავალფეროვნების შენარჩუნება
- ადამიანის ენობრივი და პოლიტიკური უფლებები (ენობრივი უფლება გულისხმობს უფლებათა კომპლექსს, რომელიც მოიცავს როგორც ენის ხმარების უფლებას, ასევე იმ კულტურის განვითარების უფლებასაც, რომლის ფარგლებშიც იხმარება ეს ენა. დემოკრატიულ სახელმწიფოებში აკრძალულია პრივილეგიების მინიჭება ან უფლებათა შეზღუდვა ენობრივი ნიშნის მიხედვით)
- ამ განხრით ევროსაბჭოს მიერ შემუშავებული მიმართულებების დანერგვა

საქართველოში მიმდინარე ენობრივ-ეთნიკური პროცესების უკეთ გასაგებად აუცილებელია გავიხსენოთ საბჭოთა ენობრივი პოლიტიკის ძირითადი ეტაპები.

1930 წლებამდე კომუნისტური პარტია და სახელმწიფო ატარებდა კურსს, რომელიც მხარს უჭერდა არარუსთა განვითარებას. ამ პერიოდში გაჩნდა ბევრი ნაციონალური სკოლა, რუსულის შესწავლა კი ნებაყოფლობითი იყო. (პლურალიზმი და ენობრივი ფედერალიზმი)

1930-იანი წლებიდან 50-იანი წლების ბოლომდე გაიზარდა რუსულენოვანი სკოლების რიცხვი. მშობელი დადგა არჩევანის წინაშე: ბავშვი მიეყვანა ან ნაციონალურ სკოლაში ან რუსულში. ბევრი მშობელი ირჩევდა რუსულს შვილისთვის უკეთესი მომავლის უზრუნველსაყოფად, ვინაიდან რუსული ითვლებოდა საბჭოთა საზოგადოებრივი ცხოვრების იერარქიული სისტემის ენად, მეცნიერებისა და კულტურის ენად და აუცილებელი იყო პროფესიულ-სოციალური მობილურობისათვის. (ეროვნულ-რუსული ორენოვნება)

1960 წლიდან ბევრ ავტონომიურ რესპუბლიკაში დაიხურა ნაციონალური სკოლების უმეტესობა. (ერთენოვნება და ლინგვისტური რუსიფიკაცია)

1985 წლიდან, დემოკრატიზაციის, გლასნოსტისა და პერესტროიკის გამოცხადებამ კომპარტიის მიერ, რომელიც გრძნობდა რეფორმების გატარების აუცილებლობას ხელისუფლების შესანარჩუნებლად, ხელი შეუწყო ყველა ეთნიკური ჯგუფის იდენტობის აღორძინებას. ამ მიზეზით, 80-იანი წლების ბოლოს ყველა რესპუბლიკაში დაიწყო ნაციონალურ ტერიტორიათა და ენის სტატუსის ასამაღლებელი მოძრაობები. პოსტსაბჭოთა სივრცეში შემცირდა რუსული ენის ხმარებაც და შესწავლაც, შეიზღუდა ტელერადიო

მაუწყებლობა. მაგრამ რუსული ენის ფუნქციონირების კიდევ ერთი სფერო ამ ქვეყნებში იყო და დღესაც არის ეროვნებათშორისი ურთიერთობა.

საქართველოში ქართული, სახელმწიფო ენის სტატუსის მიუხედავად, არ წარმოადგენს ეროვნებათშორისი ურთიერთობების ენას. ამ და სხვა ენობრივი პრობლემების ცივილიზებული მეთოდებით გადაჭრის გზა არის ენობრივი პოლიტიკის სამართლიანად და ეფექტურად წარმართვა.

საქართველოში ეფექტური ენობრივი პოლიტიკის გატარებამდე

- 1) შესწავლილი უნდა იქნას ენობრივი სიტუაცია ქვეყანაში; ენობრივი სიტუაცია განსაზღვრულია რიგი ფაქტორებით: ლინგვისტური, დემოგრაფიული, სოციალურ-ეკონომიკური, გეოპოლიტიკური და ისტორიული;
- 2) უნდა ჩატარდეს ადამინის საერთაშორისოდ აღიარებულ ენობრივ უფლებათა ანალიზი;
- 3) გათვალისწინებულ უნდა იქნას ქვეყნის მკვიდრი მოსახლეობის და ეთნიკურ უმცირესობათა უფლებები და გაანალიზდეს ამ უფლებათა განხორციელების საერთაშორისო პრაქტიკა;
- 4) გათვალისწინებულ უნდა იქნას ავტოქტონური ენის და მის მატარებელთა როლი საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ პროცესებში, ეკონომიკასა და კულტურაში. გამოიკვეთოს, რას ეფუძნება ავტოქტონური ერების კულტურულ-ენობრივი უფლებები და რით განსხვავდება ისინი სხვა ეთნიკურ ჯგუფთა უფლებებისაგან;
- 5) ანალიზისას ყურადღება უნდა მიექცეს თითოეული ეთნიკური ჯგუფის ენობრივ პრეტენზიებს. ეთნიკური ენობრივი პრეტენზიები დამოკიდებულია ამ ჯგუფის სახელმწიფოში ჩართულობის ფორმაზე;
- 6) შესწავლილ უნდა იქნას ის ფაქტორები, რომლებიც იწვევს ენობრივ კონფლიქტებს და დასახულ იქნას გზები მათ თავიდან ასაცილებლად;

ამგვარი ანალიზის საფუძველზე უნდა შემუშავდეს სისტემური გეგმა ენობრივი პოლიტიკის გასატარებლად, რომელიც სხვა ასპექტებთან (კონფესიურ-რელიგიურ და სოციალურ-ეკონომიკურთან) ერთად საფუძვლად უნდა დაედოს პოლილინგვისტური საზოგადოების ინტეგრაციას. საქართველოს უმნიშვნელოვანესი ამოცანა უნდა გახდეს ეთნიკური მრავალფეროვნებისგან ერთიანი ერის შექმნა, რომელშიც სხვადასხვა ეთნიკური და სოციალური ჯგუფი გაერთიანდება ურთიერთმომგებიანი, საერთო ინტერესების, მიზნებისა და ღირებულებების გარშემო. ეროვნული ენობრივი პოლიტიკის წარმატების ერთერთი გარანტი კი არის ბალანსის დაცვა ეთნიკურ ენათა და სახელმწიფო ენის მოხმარებას შორის. ენობრივი პოლიტიკა უნდა გახდეს სახელმწიფოს ეთნოპოლიტიკის ნაწილი, რომლის შემუშავებისასაც ყველა ეთნიკურ ჯგუფს უნდა მიეცეს საშუალება შეინარჩუნოს თავისი იდენტობა, განავითაროს იგი, შეინახოს კულტურა, ტრადიციები, ენა. მაშინ იგი თავის წვლილს შეიტანს ქართული საზოგადოების ინტეგრაციაში და კონსოლიდაციაში, მოქალაქეობრივი საზოგადოების განვითარებაში, სოციალურ სტაბილურობასა და დემოკრატიის გაღრმავებაში. იმის მაგივრად, რომ ეთნიკურ უმცირესობებს ავუკრძალოთ ოფიციალურ დონეზე თავიანთი ენის ხმარება, პირველ რიგში უნდა შევუქმნათ სათანადო პირობები ქართულის ასათვისებლად; ქართული ენის სწავლება ეთნიკურ უმცირესობებში უნდა გაუმჯობესდეს სპეციალური მეთოდის შემუშავებით; სახელმძღვანელოების, თვითმასწავლებლების, სასაუბროების შექმნით; კვალიფიციური პედაგოგების მომზადებით.

საქართველოს ენობრივ პოლიტიკაში

- 1) გათვალისწინებული უნდა იქნას ჩვენი ევროპული ორიენტაცია და საერთაშორისო ვალდებულებები ენის ფუნქციონირების სფეროში;
- 2) აუცილებლად იქნას მიჩნეული კულტურულ-ენობრივი მრავალფეროვნების შენარჩუნება, როგორც ეროვნებათშორისი ურთიერთობების ოპტიმიზაციის ერთერთი ძირითადი პირობა;
- 3) ხაზი გაესვას ქართული საზოგადოების მრავალეთნიკურობას და ეს ფაქტი ჩაითვალოს ფასეულობად, შეფასდეს დადებითად;
- 4) უნდა შემუშავდეს ოპტიმალური ენის კანონი, რომელიც მრავალენოვანი კულტურის შენარჩუნებას შეუწყობს ხელს.
- 5) ვინაიდან ერთერთი ყველაზე მნიშვნელოვანი გზა, რომლითაც სახელმწიფო ახორციელებს თავის ენობრივ პოლიტიკას, არის განათლების სისტემა, უნდა განისაზღვროს რომელი ენები უნდა ისწავლებოდეს სკოლაში და რამდენ ხანს.
- 6) საგანმანათლებლო პროგრამები უნდა შედგეს იმგვარად, რომ გათვალისწინებული იყოს სხვადასხვა ჯგუფის ინტერესები და ბავშვს ჩაუსახოს ტოლერანტობა სხვა კულტურების მიმართ. სწორად გატარებული ენობრივი პოლიტიკა საშუალებას აძლევს ეთნიკურ უმცირესობას უფრო აქტიურად და შეუზღუდავად, იდენტობის დაკარგვის გარეშე ჩაებას ქვეყნის ცხოვრებაში.
- 7) უნდა შემუშავდეს კონკრეტული რეკომენდაციები ეთნიკურ უმცირესობათა ენების მხარდასაჭერად და სახელმწიფო ენის გასავითარებლად;
- 8) ეთნიკურ უმცირესობებს უნდა მიეცეთ საშუალება ისწავლონ მშობლიურ ენაზე; ხოლო იმ ენებზე ზრუნვა კი, რომლებიც მხოლოდ საქართველოს ტერიტორიაზე გავრცელებული, საქართველოს განსაკუთრებული მოვალეობაა.

მოსაზრებამ, რომ თითქოს ეთნიკურ უმცირესობათათვის კულტურულ-ენობრივი განვითარების საშუალების მიცემა სახიფათოა სახელმწიფოს ერთიანობისათვის დიდი ხანია დისკრედიტაცია განიცადა თანამედროვე მეცნიერებაში.

ენობრივი პოლიტიკის შემუშავება მხოლოდ პოლიტიკოსების საქმე არ არის. ბევრი ენობრივი პრობლემის შესწავლამ მსოფლიოში ცხადყო, რომ მათ ქვეშ სოციალურ-ეკონომიკური და პოლიტიკური კონფლიქტები ძევს. კონკრეტული ენობრივი პრობლემების გაანალიზების შედეგად ცხადი ხდება მრავალგვარი ინფორმაციის ფლობის აუცილებლობა. მოცემული არეალის ენობრივ სიტუაციაში გასარკვევად არ არის საკმარისი მარტივი კითხვის დასმა: “რა ენებს ფლობთ?” ამიტომ ამ ინფორმაციის შეგროვებაში და კონსულტაციებში უნდა მონაწილეობდეს ბევრი სხვადასხვა დარგის სპეციალისტი: ლინგვისტები, პოლიტიკური ეკონომისტები, სოციოლოგები და სოციოანთროპოლოგები. გარდა ამისა, ვინაიდან ენობრივი პოლიტიკის ერთერთი მიზანი ყველა ჯგუფის სახელმწიფო ცხოვრებაში ჩართვაა, მასზე მუშაობაშიც აუცილებელია ამ ჯგუფების მონაწილეობა. შემდეგ კი ენობრივი პოლიტიკა საჯარო განხილვის საგანი უნდა გახდეს და მოსახლეობის მხარდაჭერა მოიპოვოს. ხელისუფლებამ უნდა დაარწმუნოს მოსახლეობა ენობრივი პოლიტიკის სასიკეთო გავლენაში. მოსახლეობამ შეიძლება მთლიანად გაიზიაროს, ნაწილობრივ გაიზიაროს ან საერთოდ არ გაიზიაროს იგი. გაზიარების ხარისხით შეგვიძლია ვიმსჯელოთ ენობრივი პოლიტიკის სწორად წარმოების შედეგებზე.

დაუშვებელია ენობრივი პოლიტიკის ნაჩქარევად მომზადება, მაგრამ მასზე მუშაობა სასწრაფოდ უნდა დაიწყოს, ვინაიდან ენა დიდ როლს თამაშობს როგორც ეთნიკური კონფლიქტების წარმოშობაში, ისე თანხმობის შენარჩუნებაში.